

хлопці відбували практику на наших металургійних заводах (О. Гончар); Згодом, коли роззнайомилися, виявилося, що один з них – високий, молодий і дуже вродливий – директор Всеукраїнського інституту фізкультури на прізвище Бунчук; другий – керівник обласного відділу мисливства й рибальства при облвиконкомі Харківщини на прізвище Іванов (І. Багрянний).

Підмет у реченнях із дієсловами аналізованої семантики може об'єднувати в собі значення суб'єкта і об'єкта, тобто виражати так звані соціативні відношення. Від конструкції, в якій наявний підмет, присудок і непрямий додаток у формі орудного відмінка з прийменником з, відрізняються конструкції, у яких дієслово-предикат виражено формою множини і ознака, приписувана підметові, однаково характеризує обидва його компоненти. У такому випадку «синтаксемі, а також самому дієслову надається відтінок сумісності дії, в якій однаковою мірою беруть участь обидва члени сумісності» [7, 78]. Пор.: *Я повинен їхати, – сказав Отава. – Але якби... Якби ми з вами познайомились трохи раніше... (П. Загребельний); Бурхлива, зазуляца, Наталка і з Костею теж познайомилася на одному з весіль, куди його були запросили зрати: сама до нього підсіла, розпалена, стала руку гладити (О. Гончар).*

Варіантним виявом конструкції з дієсловами лексико-семантичної групи взаємодії під час знайомства виступають структури, в яких предикат виражено формою інфінітива і значення взаємності посилюється сполукою слів «один з одним». Наприклад: *Вони вдивлялися одне в одного з якоюсь пожадливою тугою і радістю, з жадобою, яка виключає приціпки і розважки, – їм не треба було великих церемоній та обряду, щоб упізнати одне одного, в обох у них загорівся один вогонь і відразу ж їх сполучив (В. Шевчук).*

Деякі мовознавці (В. О. Богородицький, А. Б. Шапіро, В. В. Виноградов) вважають, що взаємно-зворотні дієслова можуть вживатися лише у множинній формі, оскільки саме ця форма вказує на існування групи виконавців дії, які взаємодіють між собою. Але відома й протилежна думка учених, які розглядають значення взаємності дії безвідносно до числової форми дієслова, допускаючи обидві форми числа, тобто «взаємне значення зворотних дієслів представляється не лише числовою формою суб'єкта-діяча або навіть самого дієслова, але і його семантичними характеристиками» [7, 80].

На мовленнєвому рівні можливі модифікації синтаксичних конструкцій з числовими формами предикатів із семантикою «починати знайомство». Пор.: *Ми з Іваном, коли познайомились, то справді мовби чари які найшли на нас, – все життя мені засвітилось (О. Гончар) (Я з Іваном познайомилася); З ним Лобода познайомився, ще коли батька влаштовував (О. Гончар) (Він і Лобода познайомились).*

Своєрідною моделлю структур з дієсловами аналізованої семантики є така, в якій предикат взаємодії під час знайомства утворює складений присудок з модальним дієсловом-зв'язкою і, крім об'єктної форми, вираженої орудним відмінком з прийменником з, наявна об'єктна форма у давальному відмінку, яка фактично позначає співучасника взаємодії. Наприклад: *Переважно були люди з вищою та середньою освітою, високі фахівці всіх профілів, деякі з республіканськими іменами. Ознайомилися з багатьма з них ближче Андрієві належалося впереді (І. Багрянний).*

Лексеми, що вимагають орудного відмінка з прийменником з перебувають у центрі лексико-семантичного поля дієслів взаємної дії, інші – на периферії або ж навіть на межі з іншими лексико-семантичними полями. Розглянувши функціонально-семантичні параметри дієслів взаємодії під час знайомства, приходимо до висновку, що глибинний семантичний рівень значення взаємності по-різному реалізується на формально-синтаксичному рівні речення-висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык. / Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
2. Лексико-семантические типы русских глаголов / Под ред. Э. В. Кузнецовой. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1989. – 180 с.
3. Кузнецова Э. В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1979. – С. 5 – 12. – 155 с.
4. Грамматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Масицька Т. С. Грамматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Ред.-видвідд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
7. Михайлик Р. П. Семантико-грамматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові: Дис... канд. філол. Наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т української мови. – К., 1995. – 152 с.

The article under consideration is about short analysis of functional-semantic parameters of verbs of interaction during the introduction. It is examined core and peripheral meanings in the structure of the verbs and their realization in the sentence-expression.

Key words: verbs of mutual action, a lexical-semantic group of verbs of acquaintance, a sema, an arkhisema, a subject-object co-operation.

А. А. Павлова

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АДРЕСАТНОЇ СИНТАКСЕМИ

У статті здійснено спробу аналізу адресатних синтаксем та їх семантичних варіантів у простому реченні. Досліджено первинну функцію давального відмінка як основного засобу вираження адресатної синтаксеми та її семантичних варіантів.

Ключові слова: синтаксема, адресат, семантичні варіанти адресатної синтаксеми, давальний відмінок.

У системі відмінків української мови функція адресата відтворюється обмеженою кількістю морфологічних одиниць. Це пов'язано із специфікою семантико-синтаксичних ознак адресатності, співвідношенням з реальним об'єктом

насколишньої дійсності, семантично і граматично вмотивованою присутністю суб'єкта, без супроводу якого реальна актуалізація адресата дії неможлива [3, 38].

Основним засобом вираження адресатної синтаксеми в сучасній українській літературній мові, на думку багатьох вчених (Й.Ф.Андерш, О.С.Мельничук, І.Р.Вихованець, М.Я.Плющ, О.К.Безпояско, М.В.Мірченко та ін.), є безприйменниковий давальний відмінок, який у своїй найтипівішій функції характеризується диференційними семантико-синтаксичними ознаками субстанціальності, валентної пов'язаності з дієслівним предикатом дії, пасивності, фінальної спрямованості дії на предмет у її цільовому різновиді [5, 109-110]. Як зазначає Й.Ф.Андерш, давальний адресата, вживаючись з перехідними і неперехідними дієсловами, дієприслівниками, дієприкметниками, має виразно цільовий характер, який полягає в тому, що дія, охоплюючи ближчий об'єкт, який може бути виражений або невиражений (наприклад, *повідомити новину комусь* і *повідомити комусь*), безпосередньо спрямовується і до об'єкта у формі давального відмінка як до своєї мети [2, 34].

Незважаючи на окремі розвідки мовознавців, проблема адресатних синтаксем залишається недостатньо розкритою. До кінця не з'ясованими на сьогодні залишаються питання про семантичні варіанти адресатної синтаксеми, основним морфологічним варіантом вираження яких є давальний відмінок, та роль давального відмінка у вираженні адресатної функції.

Метою цієї статті є з'ясування функцій давального відмінка як основного засобу вираження адресатної синтаксеми та її семантичних варіантів.

Загальна синтаксична функція давального відмінка, на думку О.С.Мельничука, здавна полягає в оформленні назви об'єкта, якого стосується виражена в дієслові дія (чи стан) як така, що відбувається на користь чи на шкоду певному об'єктові, спрямовується до нього або просто здійснюється в сфері його сприймання [6, 261]. Отже, він спеціалізований на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії. Залежний від дієслова давальний адресата стоїть у нецентрально-непериферійній формально-синтаксичній позиції і виконує роль напівсильнокерованого придієслівного другорядного члена речення [5, 65]. Напівпериферійність давального відмінка простежується в лексичному обмеженні та в обмеженій групі опорних дієслів. Ядро іменникової лексики у давального адресата формується переважно з назв істот (людей). Особливість дієслів, з якими сполучається давальний відмінок у функції адресата у тому, що вони керують формою ще й знахідного відмінка об'єкта. Оскільки давальний адресата ґрунтується на семантико-синтаксичній ознаці пасивності і фінальної спрямованості дії у її цільовому різновиді, то він сполучається переважно із дієсловами з семантикою цілеспрямованої дії.

Зазвичай давальний адресата сполучається з предикатами, утворюючи чотирикомпонентну конструкцію (суб'єкт – предикат – адресат – об'єкт). Опорним у цій конструкції є дієслово-предикат, валентні можливості якого проєктують обов'язковий підпорядкований компонент на позначення особи, що зазнає дії суб'єкта через об'єкт у цільовому призначенні, який теж передбачений валентністю предиката [3, 40]. Найчастіше вживаються дієслова із семантикою давання, повідомлення, показування, волевиявлення тощо, які характеризуються двохоб'єктною валентністю, що реалізується за допомогою форм знахідного (або його еквівалентів) і давального відмінків [2, 35].

У ході аналізу мовного матеріалу визначено, що адресатна синтаксема, виражена давальним відмінком, має такі семантичні варіанти: 1) давання (власне давальний); 2) мовлення та повідомлення; 3) показування; 4) волевиявлення; 5) сприяння / несприяння; 6) адресатна об'єктність (об'єкт психічної реакції); 7) призначення; 8) належність (посесивна адресатна синтаксема); 9) адресатний суб'єкт стану.

О.С.Мельничук, досліджуючи історію вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові, зазначав, що "основним і найбільш типовим для давального відмінка в староруській мові був різновид значення, який виявляється при оформленні назв об'єктів, що виступають як безпосередньо заінтересовані сторони при даній переважно перехідній дії, прямий об'єкт (зрідка суб'єкт) якої адресується об'єктові, вираженому в формі давального відмінка. Такий різновид значення може бути названий в л а с н е д а в а л ь н и м . . ." [6, 261 - 262].

До дієслів із семантикою **давання**, з якими найчастіше вживається давальний відмінок, належать такі: *давати, постачати, відправляти, адресувати, вручати, продавати, дарувати, позичати, віддячувати, дати, надати, подати, віддати, платити, слати, транспортувати, доставляти, підкидати, реалізовувати, виплачувати, додавати* тощо. Наприклад: *Він ... завжди присилає мені все, адресуючи власною рукою* (М.Коцюбинський); *Тоді як же така жінка могла вже при першому випадковому знайомстві давати капіталь свою адресу, запрошувати в гості?* (П.Загребельний).

Давального адресата потребують дієслова **мовлення, повідомлення**, семантика яких обов'язково передбачає особу, котрій адресується мовлення чи інформація. Серед них виділяємо такі: *говорити, розповідати, оголошувати, казати, писати, відповідати, сповіщати, мовити, гомоніти, гукати, кричати, інформувати, докоряти, гримати, звітувати, обіцяти* та ін. Наприклад: *Я ж учора йому сказала: поки не приведеш лейтенанта, не підтупи до себе!* (П.Загребельний); *Але я рада, що ти не побоялася мені розказати це* (Л.Дереш).

Близькою до семантики повідомлення є група дієслів із семантикою **показування** (*показувати, демонструвати, представляти, виявляти* тощо), які потребують адресатної синтаксеми показування. Наприклад: *Не моїм слабким голосом виявити мирові про той закуток щастя, де краса світова побраталася з тихим спокоєм, де чарівна врода заручилася з незвичайним дивом!* (П.Мирний); *Потім сховав щоденник, якого показував вчителю, надяг пальто, погасив лампу і з рішучим виглядом пішов зі школи* (С.Васильченко).

Семантика дієслів **волевиявлення** характеризується різними волевими відтінками (наказу, примусу, заборони, можливості, дозволу тощо). Дієслова із семантикою волевиявлення сполучаються з давальним відмінком і здебільшого неозначеною формою дієслова, рідше підрядним реченням та віддієслівним іменником: *веліти, наказувати, доручати, пропонувати, радити, дозволяти, забороняти, заважати, бажати, диктувати, перешкоджати* та ін. Наприклад: *Я й тепер не дозволив собі думки, що вона знає так багато, а я нічого* (Ю.Покальчук); *І господи! Чого тільки він не бавив*

панам, як тільки не кляв їх! (М.Коцюбинський). Давальний адресата як семантично складний компонент утворюється внаслідок об'єднання двох речень в одне складне, в якому він є пунктом злиття двох лексично тотожних вихідних іменників, оформлених різними відмінками з неоднаковими семантико-синтаксичними функціями. Названі модально орієнтовані слова створюють позицію давального з адресатно-об'єктним значенням, інфінітиви доповнюють давальний суб'єктного спрямованості [5, 122]. Простежується синкретизм функцій давального відмінка.

Всі дієслова, які означають дії, що відбуваються на користь чи на шкоду якійсь особі, назву якої оформляє давальний відмінок, можна поділити на дієслова із семантикою **сприяння / несприяння**. У структурно-семантичному плані конструкції з дієсловами сприяння / несприяння мало чим відрізняються від попередніх. Ця близькість пояснюється їх багаточленністю і тим, що в конструкціях, які мають семантику сприяння / несприяння, є сема волевиявлення. У семантичному плані різниця між ними полягає в тому, що, якщо в конструкціях із значенням волевиявлення агенса (суб'єкт) спонукає пацієнса (адресата) до виконання дії, то у конструкціях із значенням сприяння агенса є співучасником пацієнса, який виконує дію. Ці синтаксичні конструкції створюють такі дві моделі: дієслово + Д.в. + в / на + М.в. та дієслово + Д.в. + інфінітив. До дієслів із семантикою сприяння / несприяння належать такі, як *допомогати, сприяти, усміхатися, зарадити, радіти, підспівувати, акомпанувати, забороняти, заважати, шкодити, дошкуляти, відмовляти, перешкоджати, заперечувати, заздрити, відмовити, перегороджувати* тощо, наприклад: *Тобто нас зібрав тут невідомий, щоб виразити дяку тим, хто допоміг йому знову стати на ноги?* (Л.Дереш); *Я буду грати польку, а ви мені будете акомпанувати* (І.Нечуй - Левицький); *...Не бачив, хто б поміг йому, виручив його, порятував...* (П.Загребельний); *І хоч скільки припрошував дівчину піти з ним у танець – завжди відмовляла йому* (М.Стельмах); *Яке таке право маю щось їй забороняти, дорікати чи говорити...* (Ю.Покальчук); *Ти ж мені тепер заперечувати не будеш?* (Л.Дереш).

Ще одним семантичним різновидом адресатної синтаксеми, основним засобом вираження якої є давальний відмінок, є **об'єкт психічної реакції** ("адресатна об'єктність" – за визначенням М.В.Мірченка). Давальний адресата вживається при предикатах типу *вірити, довіряти, дякувати, погрозувати, мстити, заздрити, симпатизувати, співчувати, молитися* тощо: *Він не вважав далі, не допитувався багато, і я був йому за це вдячний* (Ю.Покальчук); *Як собі, вірять йому товариші: з тих він, що голову дасть відрубати...* (О.Гончар); *А ви знаєте, Аліку, я вас навіть розумію і, можна сказати, навіть починаю симпатизувати вам...* (Л.Дереш). Щоправда, первинна адресатність при дієсловах дії трансформується тут в адресатність при дієсловах стану [4, 50].

Отже, не всі дієслова-предикати характеризуються, на думку О.М.Пешковського, "давальною спрямованістю", хоча заперечити повну відсутність останньої не можна, бо "кожну дію чи стан, оскільки вони регулюються свідомістю, можна адресувати комусь" [3, 41]. Чітких меж функціонування давального відмінка адресата не простежується при виході за ряд дієслів "давальної семантики". Десемантизація відмінка супроводжується втратою, а точніше "розмиванням" семи конкретної безпосередньої дії; сполучуваність відмінкової форми з опорним дієсловом має наслідком узагальнене значення адресата, яке нівелюється певною мірою вторинним, об'єктним значенням, коли дієслова містять відтінок повідомлення, волевиявлення тощо [3, 41].

Семантико-синтаксичні функції адресата реалізуються в зоні валентності предиката, що зумовлює вільніший або тісніший зв'язок з ним давального відмінка. Відхід від валентного контролю предикатом спричинює послаблення або й усунення зв'язку відмінкової форми з опорними для неї словами та її периферійність. Функції поза валентністю предиката не типові для давального і будуються на деяких спільних і відмінних від первинної функції адресата основах [5, 116]. Такими функціями виступають функції призначення і належності, які належать до обставинно-об'єктних значень давального відмінка [2, 36 - 39].

Давальний **призначення** позначає особу, якій призначається або для якої відбувається зосереджена в предикатові дії або стану ситуація. До числа дієслів, які конструюють моделі із семантикою "призначення", належать майже всі перехідні дієслова. Серед них є й такі, для яких давальний відмінок — не обов'язковий структурний компонент. Найчастіше з давальним призначенням вживаються дієслова *нагрівати, купити, налити, принести, привести* та ін.: *Я пішов на офісну кухню, налив собі чаю* (Л.Дереш); *... Щоб вони купили собі й малій Юльці все, що треба, що їм хочеться, і навіть те, що їй не треба* (П.Загребельний). Рідше давальний призначення вживається при неперехідних дієсловах типу *рости, залишатися, цвісти, світити* тощо. Отже, мова йде не про дієслова із значенням призначення, а про дієслова, що потенційно моделюють конструкції, які виражають відношення "призначення". До групи словосполучень із семантикою призначення належать також словосполучення з деліберативними дієсловами, де залежний іменник у формі давального відмінка називає особу, стосовно якої проявляється душевний стан суб'єкта, якому адресується певний психічний рух. Давальний відмінок виконує тут основну функцію: позначає об'єкт, який не підлягає прямій дії.

Спорідненість давального призначення та власне давального адресата полягає у наявності спільної семантики й лексичного наповнення (переважно назви осіб). Основна відмінність цих семантичних різновидів адресатної синтаксеми — це посилення у давального призначення обставинно-цільового значення, відсутність відтінку присвійності та відсутність у дієсловах, з якими він сполучається, відтінку спрямованості. Їх розрізнення закладено в семантико-синтаксичній природі дієслівних предикатів: давальний призначення не зумовлюється валентністю присудкового дієслова, репрезентуючи в реченні згорнутий, опорний для нього предикат призначатися, тоді як давальний власне адресата перебуває у валентній рамці обмеженого кола перехідних дієслів, займаючи валентно передбачуване предикатами спрямованої дії місце [5, 117].

Давальний призначення чітко відрізняється від давального **належності**, який характеризується додатковим відтінком присвійності і подвійною залежністю (від дієслова та іменника) [2, 38]. Залежність від іменника породжує посесивне значення, від дієслова — адресатне.

Посесивна адресатна синтаксема (адресатна синтаксема із семантикою належності) означає особу, яка бере участь у дії разом з іншими предметами чи явищами, що безпосередньо стосуються її як частини тіла чи одягу (напр., *обличчя,*

очі, рука, сорочка, нога), елементи психіки (напр., думка, уявлення, враження), істоти, речі або предмети, які кваліфікуються або можуть кваліфікуватися як предмети володіння чи власності людини (напр., кінь, молоток, стіл) [2, 39]. Відтворення посесивного адресата в одиницях формально-граматичного рівня відбувається через тричленну синтаксичну конструкцію типу дієслово-предикат + іменник у формі давального відмінка + іменник / прийменниково-відмінкова конструкція. Специфікою такої конструкції є другорядний член, виражений іменником у функції адресата, якому властива первинна підпорядкованість дієслову і одночасна вторинна підпорядкованість іменникові у ролі іншого другорядного члена [3, 65], наприклад: *...І хтось підносив йому до вуст склянку з пахучою рідиною (валер'янка, якої він зроду не пив?), хтось підтримував за плечі...* (П.Загребельний); *...Юлія шепотіла йому на вухо, що немає строків і призначень, немає часів і обмежень, а є тільки вона для нього, а він для неї, і на цьому замикається весь світ...* (П.Загребельний).

Як зазначає Й.Ф.Андерш, різниця між давальним належності і присвійними прикметниками, присвійними займенниками і родовим відмінком іменників полягає в тому, що давальний відмінок, виражаючи ознаку присвійності, має також значення особи, у зв'язку з якою або у відношенні до якої відбувається дія (тобто він характеризується й дієслівним зв'язком). Цього значення позбавлені суто посесивні засоби вираження [2, 39].

Адресатна синтаксема належності, наголошує О.К.Безпояско [3], має певні семантико-синтаксичні ознаки: субстанціальність, адресатна пасивність, цільова спрямованість впливу предиката, які знаходять вираження в морфолого-синтаксичних особливостях компонентів зовнішньої структури речення. При синтаксемі пасивного адресата відмінкова форма давального називає особу (істоту), зрідка персоніфіковане поняття, у відношенні до яких відбувається дія, дотична до предметів належності або власності цієї особи [3, 66]. Від присудка-предиката, який забезпечує відношення адресатності, залежить кількість компонентів у синтаксичній конструкції – дво- або тричленна. Дієслова на позначення дії або стану, реалізовані категорією дієслова, утворюють трикомпонентні конструкції, наприклад: *Пси побачили пана і вже скиглять йому під ноги* (М.Коцюбинський); *...Нахилився над топельницею, поклав їй руку на чоло, тоді взяв ліву руку в свою долоню, мовби сподіваючись зігріти її...* (П.Загребельний).

На думку І.Р.Вихованця, залежність тільки від присудкового субстантива зближує давальний відмінок із суто посесивними засобами, а одночасна залежність від іменника і дієслова відповідно віддаляє його від них. Давальний посесивний функціонує у двох типах конструкцій – з подвійними синтаксичними зв'язками давального і опорним називним предикативним. У конструкціях із подвійними синтаксичними зв'язками одночасна залежність посесивного давального від двох опорних компонентів (іменника і дієслова) посилює у посесивного значення супровідний відтінок адресатного значення. Посилують супровідне значення адресата опорні дієслова, які зумовлюють своєю динамічною семантикою часткову нейтралізацію присубстантивного посесивного значення. [5, 121].

У сучасній українській літературній мові часто вживаються речення типу *Мені треба йти; Хлопцєві хотілося співати*, де давальний відмінок передає ускладнену функцію **адресатного суб'єкта стану**. У цьому випадку давальний відмінок виконує вторинну функцію, яка позначена синкретизмом, нашаруванням на вторинне основного значення адресата. Модальні предикатні модифікатори викликають появу форми давального відмінка, надаючи їй функції суб'єкта стану, і за наявності інфінітива з семантикою дії нейтралізують в останнього ознаку активності, переводячи дієслово в засіб вираження потенційної дії. Вони здебільшого вказують на можливість, необхідність, бажаність тощо дії чи стану. Давальний у таких реченнях передає ускладнену функцію адресатного суб'єкта стану – потенційної дії [5, 121]: *...А хто знає, що треба молодій жінці, у якій душа рветься вище небес...* (П.Загребельний); *...Не дуже й вірив, переконавшись з часом, що Ольці з її сором'язливістю потрібен своєрідний щит для самооборони...* (П.Загребельний). І.Р.Вихованець звертає увагу на те, що у реченнях такого типу “модальні предикатні модифікатори викликають появу форми давального відмінка, надаючи їй функції суб'єкта стану, і за наявності інфінітива з семантикою дії нейтралізують в останнього ознаку активності, переводячи дієслово в засіб вираження потенційної дії” [5, 121].

Отже, основним морфологічним засобом вираження адресатної синтаксеми та її семантичних варіантів є форма давального безприйменникового відмінка. У плані граматичної семантики використання давального відмінка у вираженні окремих семантичних варіантів адресатної синтаксеми, а саме власне давальної, мовлення та повідомлення, показування, волевиявлення, сприяння / несприяння, об'єкта психічної реакції, можна охарактеризувати як власне об'єктне, в якому він втратив конкретну семантику і набув об'єктного значення. Обставинно – об'єктне використання давального відмінка, коли він зберігає певну самостійну семантику, спостерігається при вираженні таких варіантів адресатної синтаксеми, як призначення, посесивної адресатної синтаксеми (належності), адресатного суб'єкта стану. Подальших досліджень потребує вираження адресатної синтаксеми та її семантичних варіантів іншими морфологічними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акоюн Р.С. Структурно – семантическое исследование глагольных конструкций с зависимым дативом в русском языке. Дис. ... канд.фил.наук. Утв. 26.12.1974. – Казань, 1974. – 227л. Библиогр.: л.183 – 197.
2. Андерш Й.Ф. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові// Українська мова і література в школі. – 1974. – № 10. – С.34-40.
3. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). / АН України; Ін – т мовознавства ім. О.О.Потебні; Відп.ред. Й.Ф.Андерш. – К.: Наук. думка, 1991. – 172 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови// Мовознавство. – 1988. — № 2. – С.44-51.
5. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 232 с.
6. Мельничук О.С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови / Ред.кол.: Л.А.Булаховський (відп.ред) та ін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С.261 – 295.
7. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Вид. 2-ге, переробл. - Луцьк: Ред.-вид. відділ „Вежа” Волинського держ. університету ім. Лесі Українки, 2004. – 393с.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении: Учебное пособие. Изд. 8-е. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.

In the article the investigation of the addressee syntaxemes and its semantic variants in the simple sentence was held. It was investigated the primary function of the dative case as the main way of the expression of the addressee syntaxema and its semantic variants.

Key words: syntaxema, addressee, semantic variants of the addressee syntaxema, the dative case.

С. А. Романюк

СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

У пропонованій статті розглянуто статус сполучників у темпоральній функції в складнопідрядному реченні. З'ясовано особливості семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури конструкцій із темпоральним компонентом, уведеним за допомогою сполучників; показано трансформацію складних речень у прості неелементарні ускладнені речення.

Ключові слова: складнопідрядні речення часу, семантико-синтаксичні відношення, сполучні слова.

Складнопідрядні речення часу мають чітко окреслені показники граматичної структури, а саме: граматичні форми – видно-часові форми присудків головного й залежного речень, спеціальні сполучники, сполучні слова. Основним засобом вираження підрядного зв'язку та відношень між частинами складного речення є сполучник, який визначають як „незмінюване службове слово, яке виражає синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними, причому вираження синтаксичного зв'язку є його основною функцією” [3, с. 585]. Важливою постає семантика поєднуваних компонентів, саме тому у нашій розвідці аналізові підлягають сполучники підрядності, що виражають часові семантико-синтаксичні відношення, а метою роботи є дослідження конструктивних характеристик сполучників підрядності у темпоральних складних реченнях, опис їхніх функціонально-семантичних особливостей у вираженні часу.

Складні речення з підрядними часовими є конструкціями, в яких граматичний зв'язок між головним і підрядним реченням не ґрунтується на принципі прислівникового підпорядкування, властивого, зокрема, складнопідрядним реченням із підрядними додатковими і означальними. Важливим аспектом постає з'ясування, що пояснює підрядна частина. К. Ф. Шульжук зазначає, що підрядні часу поширюють головну частину в цілому або ж уточнюють у ній обставину часу [20, с. 38]; у свою чергу С. Є. Долман зауважує, що підрядна часова частина може приєднуватися до співвідносного слова, яке виступає в головній частині в ролі обставини часу, до обставини часу, вираженої прислівником незайменникового походження, і до головної частини в цілому [17, с. 330]. І. Р. Вихованець та А. П. Загнітко також відзначають, що підрядні частини з темпоральною семантикою можуть співвідноситися в головній частині з антецедентами *тоді*, *доти* та ін. і можуть стосуватися змісту всієї головної предикативної частини [2, с. 324-325, 338-340; 8, с. 405]. В інших дослідженнях наголошується на тому, що у складнопідрядних реченнях із підрядними часовими граматичний зв'язок між головною і підрядною частинами ґрунтується тільки на підпорядкуванні підрядної частини всій головній [14, с. 347; 11, с. 539; 18, с. 326].

Немає єдиного погляду мовознавців на те, чим поєднуються підрядні частини часу. Багато дослідників аргументує, що складові частини складнопідрядних речень часу поєднуються сполучниками [10, с. 212-216; 9, с. 279-289; 14, с. 38; 16, с. 382-383; 12, с. 523-541; 11, с. 543-558], у інших працях – сполучниковими словами [14, с. 348; 18, с. 326; 17, с. 330-331; 2, с. 324, 338; 8, с. 405], зауважимо при цьому, що іноді ці поняття просто не розмежовані, а тому незрозуміло – чи всі сполучники можуть бути і сполучниковими словами, чи таке перетворення відбувається тільки з окремими формами. І. Г. Чердиченко наголошує на залежності від того, що пояснюється: якщо іменник, прикметник, займенник, прислівник, то це – сполучні слова, в інших випадках – сполучники [19, с. 100, 103, 107, 111, 113]. Б. М. Кулик зазначає, що деяким сполучникам можуть відповідати співвідносні слова – *коли* – *тоді*, *доки* – *доти*, *відколи* – *відтоді* [10, с. 212-216].

Сполучник є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про суб'єктно-об'єктні, часові, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові та інші зв'язки між предметами і явищами реального світу. Оскільки сполучник покликаний об'єднувати одиниці в єдине структурне ціле, то він належить до синтаксичних фактів. На відміну від прийменників, які разом з відмінковими формами іменних частин мови виражають смислові відношення між одиницями морфологічного рівня, сполучники виражають смислові зв'язки між одиницями синтаксичного рівня – однорідними або з лексичного чи логічного боку зіставленими членами речення, а також між частинами складного речення. А от І. Р. Вихованець стверджує, що сполучники доцільніше зараховувати до аналітичних синтаксичних морфем, тому що вони виражають семантику відношень, морфологічно не членуються і не виконують семантико-синтаксичних та формально-граматичних функцій членів речення [1, с. 30]. Підрядні сполучники вказують на односторонні семантико-синтаксичні відношення причини, мети, умови, допустовості, наслідку, порівняння, з'ясування, часу між підрядною і головною частинами, акцентуючи при цьому увагу саме на відповідній функції підрядної частини. Наприклад, часові сполучники *коли*, *відколи*, *як тільки*, *ледве*, *скоро*, *доки*, *поки*, *з того часу як*, *до того як*, *після того як*, *перш ніж* прогнозують у первинному складному реченні і значення одночасності, і різночасності: **Як тільки** ввійшов Скалозуб, Діна вся підтягнулась, як добрий породистий кінь (В. Винниченко) – значення одночасності; **Вже скоро** й місяць, як цей лист прийшов, а другого нема та й нема!.. (М. Кропивницький) – значення наступності; **Відколи** світ світом, не було того, щоб тільки одного триматись (М. Коцюбинський); **Робив, доки** силу витратив та зуба в роті не стало (Панас Мирний); **Гни** дерево, **поки** молоде, учи дітей, **поки** малі (Нар. тв.); **Поки** живе надія в хаті, Нехай живе, не виганяй (Т. Шевченко); **Але перш ніж** писати, він задав Чернишеві кілька запитань з його біографії (О. Гончар); **Але перш ніж** заговорити про самого поета, кілька слів про Нью-Йоркську Групу (В. Шевчук) – значення попередності. Крім підрядних сполучників, поєднувати частини складнопідрядного речення можуть і сполучні слова, наприклад: *як*, *коли*, *відколи*. **Як** побачив же